

ВОКАЛЬНО-МОВЛЕННЄВА КУЛЬТУРА У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Дубовська Ольга Леонідівна,

викладач-методист кафедри вокально-хорової підготовки вчителя
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
ORCID ID: 0000-0002-1571-3527

Адам'ян Анастасія Ігорівна,

концертмейстер кафедри вокально-хорової підготовки вчителя
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
ORCID ID: 0009-0000-7170-5700

У статті розглянуто важливість формування вокально-мовленнєвої культури студентів мистецьких факультетів педагогічних вузів. Приділена увага проблемі вокально-мовленнєвої культури у професійній підготовці фахівців мистецьких дисциплін, розглянута особливість вимови у співі українською та іноземними мовами. Також висвітлено значення вокально-мовленнєвої культури у професійній підготовці вчителя музичного мистецтва. Проаналізовано основні аспекти формування мовленнєвої виразності, вокальної техніки, дикції та дихання як складових професійної компетентності. Окреслено шляхи вдосконалення цієї культури у процесі фахової підготовки.

Метою статті є аналіз методичних прийомів формування вокальної культури майбутніх учителів музичного мистецтва в процесі фахової підготовки в педагогічних закладах вищої освіти.

Методологія. Досвід педагогічної роботи доводить, що у вокальній виконавській практиці проблема слова у співі є актуальною, особливо тепер, коли сучасна міжнародна традиція та світовий виконавський досвід орієнтують на спів мовою оригіналу, що потребує оволодіння специфікою співу іноземними мовами. Підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до професійної діяльності інтерпретується як ефективний засіб їх музично-фахового та педагогічного становлення. Вокальна вимова розглядається як особлива діяльність, що відрізняється від суто вимови іноземною мовою тим, що вона ґрунтується не на процесі мовлення, а на співі й підпорядковується законам співу. Фонетика мови впливає на створення «звукового» образу, а також на звукоутворення, тобто техніку вокалу. Грамотність, культура вокальної мови ґрунтується на законах дикції і нормах літературної мови, що зумовлені фонетикою конкретної мови, а також «нормою» у співі цією мовою.

Наукова новизна в дослідженні вокально-мовленнєвих навичок може полягати в розробці та впровадженні інноваційних підходів, методик та технологій, спрямованих на покращення якості та ефективності вокального навчання та мовленнєвої підготовки.

Ключові слова: вокально-мовленнєва культура, професійна підготовка, вчитель музичного мистецтва, музичне мистецтво, вчитель музики, дикція, артикуляція, педагогічне мовлення.

Dubovska Olga, Adamian Anastasiia. Vocal and verbal culture in professional training of music teachers

The article considers the importance of forming vocal and verbal culture of students of art faculties of pedagogical universities. Attention is paid to the problem of vocal and verbal culture in the professional training of specialists in art disciplines, the peculiarity of pronunciation in singing in Ukrainian and foreign languages is considered. The importance of vocal and speech culture in the professional training of a teacher of musical art is also highlighted. The main aspects of the formation of speech expressiveness, vocal technique, diction and breathing as components of professional competence are analyzed. Ways of improving this culture in the process of professional training are outlined.

The purpose of the article is to analyze methodological techniques for forming vocal culture of future teachers of musical art in the process of professional training in pedagogical institutions of higher education.

Methodology. The experience of pedagogical work proves that in vocal performance practice the problem of the word in singing is relevant, especially now, when the modern international tradition and world performance experience are oriented towards singing in the original language, which requires mastering the specifics of singing in foreign languages. The education of future teachers of musical art for professional activity is interpreted as an effective means of their musical, professional and pedagogical development. Vocal pronunciation is considered as a special activity that differs from purely pronunciation in a foreign language in that it is based not on the verbal processes, but on singing and is subject to the laws of singing. The phonetics of the language affects the creation of a "sound" image, as well as on sound formation, that is actually a vocal technique. Literacy, the culture of vocal speech is based on the laws of diction and the norms of the literary language, which are determined by the phonetics of a particular language, as well as the "norm" in singing in this language.

Scientific novelty in the research of vocal and speech skills may consist in the development and implementation of innovative approaches, methods and technologies aimed at improving the quality and effectiveness of vocal training and speech training.

Key words: vocal and verbal culture, professional training, teacher of musical art, musical art, music teacher, diction, articulation, pedagogical speech.

Вступ. У сучасних умовах трансформації освітнього простору особливої актуальності набуває питання професійної підготовки вчителя музичного мистецтва, який має не лише володіти ґрунтовними знаннями з фаху, але й розвиненими комунікативними та вокально-мовленнєвими навичками. Вокально-мовленнєва культура є однією з ключових складових педагогічної майстерності, адже саме через мовлення і вокал учитель передає знання, емоції, формує художньо-естетичні цінності учнів.

Актуальність проблеми. Сьогодні українська сучасна система музичної освіти орієнтується на європейські стандарти, в зв'язку з чим особливої актуальності набуває досвід фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, у якому вагоме місце посідає проблема формування вокально-мовленнєвої культури. Це питання є одним із найважливіших у процесі підготовки студентів до музично-педагогічної діяльності. Вокально-мовленнєва культура є невід'ємною складовою високого професійного рівня сучасного вчителя музичного мистецтва, тому методика вищої школи потребує визначення її специфіки та конкретизації методичних шляхів і засобів, що сприяють ефективному формуванню цього феномену.

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати підходи науковців щодо специфіки формування вокально-мовленнєвої культури майбутніх учителів музичного мистецтва, відібрати і розглянути найбільш дієві шляхи, форми, методи і засоби, враховуючи при цьому те, що кожний з них має свої локальні можливості і відокремлено не може повністю забезпечити успішність формування цього складного особистісного надбання.

Виклад основного матеріалу. Вокально-мовленнєва культура – це інтегративна характеристика особистості, яка охоплює сукупність навичок вокального звучання, чіткої дикції, правильного дихання, логіко-емоційного інтонування та виразного мовлення. Вона є основою ефективної педагогічної комунікації, художньої інтерпретації музичних творів і побудови продуктивної взаємодії з учнями.

Спираючись на дослідження Л. Дерев'янка [1], ми вважаємо, що вокально-мовленнєва культура виконавця – це багатомірне, комплексне поняття, що включає сукупність якостей мовленнєвої культури особистості у процесі її творчої вокальної діяльності, визначає рівень вокально-мовленнєвої майстерності, який базується на естетичних та фізичних можливостях голосового механізму і зумовлює інтонаційну виразність вокального мовлення. Показниками вокально-мовленнєвої культури є дотримання нормативної літературної вимови та структурних особливостей слів у співі; дотримання лексичних норм та виражальних засобів поетичного тексту у процесі виконання вокальних творів; здатність до втілення художньо-образного змісту вокального твору шляхом використання сукупності вокальних навичок – володіння кантиленою, правильним фразуванням, емоційністю та музикальністю виконання; відчуття стилю

вокального твору; володіння художньо-виконавською майстерністю.

Вокальна музика – це мистецтво синтетичне, в якому поєднується музика і слово. Тому немає необхідності переконувати, наскільки великим є значення слова в галузі вокального виконавства. Адже для того, щоб співак міг донести до слухача зміст твору, що виконується, він повинен однаково майстерно володіти як належною звуковою палітрою свого голосу, так і художньою виразністю слова. В залежності від таланту і рівня володіння технікою співу і мови йому необхідно створити яскраві та незабутні художні образи.

Процес оволодіння показниками вокально-мовленнєвої культури відбувається в ході практичної вокальної діяльності, яку необхідно організувати так, щоб студенти постійно відчували наростання складності навчальних завдань, випробовували позитивні емоції від переживання власного успіху в навчанні, були зайняті напруженою творчою роботою. Одним з головних шляхів формування вокально-мовленнєвої культури є системність всіх форм навчальної діяльності, у процесі якої студенти-вокалісти повинні мати можливість розкрити й виявити свої здібності, особистісний потенціал, креативність. Під час навчальної аудиторної та позааудиторної діяльності студенти мають виявляти ініціативу в процесі складання навчальних програм, пропонувати свої ідеї; самостійно працювати над якістю співацького голосу (вправи, розспівки); збагачувати власну образну палітру шляхом прослуховування та перегляду відеозаписів виступів професійних співаків, а також накопичувати знання варіантів виконавських інтерпретацій вокальних творів; відвідувати концерти, майстер-класи викладачів-вокалістів з наступним аналізом і написанням рецензій, анотацій; розширювати репертуарний список шляхом перегляду мюзиклів, опер, оперет, музичних відео та кінофільмів; робити самоаналіз мовленнєвих аспектів власних виступів, вокальних відчуттів, виявляти та аналізувати власні помилки; вміти самостійно підтримувати правильний режим голосового навантаження, відчувати власну межу голосового напруження; проводити міні літературно-історичне дослідження вокального твору, що виконується; проводити міні презентації з використанням спеціально розроблених схем стосовно вокального твору, що розучується, його специфіки в класі постановки голосу тощо.

Велику роль у формуванні вокально-мовленнєвої культури відіграє самостійна робота студентів, яка є формою організації їхньої навчальної діяльності і здійснюється під прямим або непрямим керівництвом викладача. У ході такої роботи майбутні вчителі музичного мистецтва переважно або повністю самостійно виконують різного виду завдання.

Особиста вокально-педагогічна діяльність авторів і аналіз передового досвіду відомих науковців і викладачів вищої школи щодо специфіки формування вокально-мовленнєвої культури майбутніх учителів музичного мистецтва дають можливість запропонувати ряд порад та методичних рекомендацій для роботи в класі постановки голосу:

- формування вокально-мовленнєвої культури студента слід вибудовувати згідно з його індивідуальними співацькими даними, природними якостями співацького голосу (наявність яскраво вираженого тембру, діапазону) та вмінням сприймати і виконувати методичні вказівки педагога;

- систематичне використання розспівок, інтонаційно-мовленнєвих і фонопедичних вправ, поспівок-скоромовок, дихальних вправ, вправ на розслаблення тіла;

- значну частину вокальних вправ слід виконувати без фортепіанного супроводу, щоб уважно стежити за тембровою одноманітністю та чистотою звука, при цьому студент повинен оволодіти вмінням урізноманітнювати свій тембр голосу;

- артикуляційна система потребує як фізичного так і психологічного розслаблення, тому потрібно навчитися контролювати свої думки та емоції;

- необхідно поєднувати виразний спів з фонетичною чистотою і правильністю мови. Тому слід прагнути того, щоб голосна подовжено тягнулась, щоб «а» або «о» сприймалися як безперервний потік, і тільки на певний момент швидко переривалися чітко виголошеною приголосною для переходу в нову форму.

- не потрібно приділяти занадто великої уваги перебільшенню артикуляції, яка впливає на якість звуковедення. У вимові приголосних повинно бути відчуття міри, слід обережно підходити до необхідного їх подвоєння, не зловживати сонорними приголосними «р», «м», «л», «н», «ж», «з», особливо наприкінці слова;

- правильне оформлення вокальних голосних сприяє знаходженню високої співацької позиції звуку, яка, в свою чергу, оформлює округле академічне звучання голосу на всьому проміжку діапазону співака;

- виробити й усвідомлено закріпити головне звучання голосу;

- відпрацьовувати свою дикцію та артикуляцію перед дзеркалом;

- поступово розширюючи діапазон, треба прагнути до зберігання однакового забарвлення звуку та резонування;

- дбайливо ставитися до вокального твору, до авторських ремарок, уникати незазначених автором нюансів, особливо фермат і невинуватих прискорень;

- не слід ставити спів високих нот самоціллю, адже головним є не висота ноти, а те, як вона готується попередньою фразою, який характер їй надається.

На формування музичних стилів у вокальній музиці та національних вокальних шкіл мали вплив фонетичні й орфоепічні особливості мов різних народів, манера мовлення. У різних історичних і національних стилях підхід до словесного тексту, вид взаємозв'язку слова і музики є дуже різним. Наприклад, у питаннях співочого звукоутворення італійська та українська школи не мають суттєвих відмінностей, оскільки багато українських вокалістів навчалися мистецтву співу в педагогів-італійців. Проте у питаннях вокально-художньої виразності вони йшли різними шляхами, спираючись на різні принципи. Головна відмінність між цими двома школами визначалася у підході до вико-

нання тексту арії, пісні, романсу. В італійській музиці упродовж довгого часу (у добу *bel canto*) слово посідало другорядне значення, текст повністю підпорядковувався нотам, головна увага зверталася на віртуозне володіння голосом. У вокальному мистецтві найбільше цінувалися пасажна техніка, рухливість голосу, вміння орнаментувати мелодію колоратурними каденціями тощо (тобто суто зовнішні ефекти).

Класичні слов'янські вокальні школи (зокрема українська) вимагали від музикантів володіння синтезом слова і співу. Самодостатня віртуозність ніколи не була характерною для вітчизняного професійного вокального виконавства, яке увібрало в себе національні традиції. У багатьох жанрах українського фольклору саме слово несло основне образно-емоційне навантаження (згадаймо хоча б думи). Це знайшло відображення у стилістиці оперної та камерно-вокальної творчості українських композиторів-класиків (М. Лисенка, К. Стеценка, Я. Степового) і зумовило основні риси вітчизняного вокального виконавства.

Таким чином, слово в мистецтві співу відіграє надзвичайно важливу роль, воно не лише підпорядковується музиці, але й збагачується нею, само стає музикою, надає їй певних психологічних інтонацій і барв. Основою виразного співу є природний, пластичний звук, кантілена, однак володіння цими елементами не вирішує всіх проблем вокального виконавства. Майстерність співу у студента формується лише за умов поєднання природного звуку з виразним словом, оскільки у слові міститься конкретна думка, емоційний зміст якої підсилює музика.

Спів – це продовжена мова. Мова співака має бути виразна, чітка, природна та правильна. У широких колах вокалістів, особливо італійців, поширена думка, що для співака важливий насамперед звук, а все інше має другорядне значення. Деякі викладачі теж виховують у своїх студентів переважно звук і приділяють недостатньо уваги тому, як володіти ним, вимовляючи слова в процесі співу, як виражати емоції, закладені в тексті, і т. ін.

Мова буде вокально-художньою, якщо будуть використовуватись закони співацького звуку: так само і звук буде повноцінний, художній лише тоді, коли буде враховано закони правильної розмовної мови.

Роботу над розвитком культури мови у вокалістів-початківців потрібно розпочинати з аналізу його психофізіологічного аспекту, музичальності, артистичності, здібностей в цілому. Саме тому, під час спілкування зі студентом, викладачу необхідно враховувати його загальний комплекс фізіологічних, індивідуальних, психологічних особливостей, які мають вияви у швидкості реакції, межах чутливості, особливостях уваги, пам'яті, спостережливості, кмітливості.

Вагомим компонентом якісного співу є також дикція. Однією з причин невиразної дикції є те, що більшість викладачів вокалу на першому, найважливішому етапі постановки голосу, коли закладаються основні установки голосоутворення, майже не звертають достатньої уваги на розвиток правильної дикції. Вони здебільшого

досить довго працюють на голосних звуках, не поєднуючи їх із приголосними. Але, у зв'язку з тим, що звуки, поєднуючись у слова, взаємодіють, студенту-вокалісту недоцільно надто довго співати на ізольованих голосних, а необхідно швидше переходити на різні комбінації голосних із приголосними.

Для гарної дикції треба навчитися чітко вимовляти приголосні та чисто проспівувати голосні, що вимагає від артикуляційного апарату певного тренування. Практика показує, що переважна більшість тих, хто навчається співу, в житті погано говорять: недостатньо ясно, повно, активно. Артикуляційний апарат у них часто млявий, іноді затиснутий. При його розробці та тренуванні з успіхом застосовуються як просто фізичні вправи без звуку для розвитку рухомості, спритності та сили артикуляційних м'язів, так і вправи у мові та співі.

Беззвучні вправи готують артикуляційний апарат до більш чіткої роботи, роблять його більш рухливим, значно поліпшують тонус м'язів та сприяють волі мімічної мускулатури обличчя, рота, а також нижньої щелепи, обличчя, шиї.

Отже, щоб розкрити конкретний музично-поетичний образ, викладачу вокалу необхідно враховувати психофізіологічні властивості вокаліста-початківця, допомогти йому перетворити свій спів на живе музичне мовлення. Пошуки правильної вокальної інтонації неможливі без відображення правильної мовленнєвої інтонації, без знання правил вокальної орфоєпії тієї чи іншої мови. Спів мовою оригіналу дозволяє найповніше розкрити «живе звучання музики», яке значною мірою зумовлюється своєрідністю звучання авторської мови. Вокальний твір, написаний у фонетичній системі конкретної мови, природно включає в себе елементи цієї системи: систему фонем, інтонацій та закони, за якими ця система функціонує.

Але різні мови відрізняються за рівнем вокальності. Щодо чисто «технологічних» моментів, тобто зручності для співу, то українська та італійська мови мають багато спільних рис. Особливості вокального виконавства значною мірою пов'язані зі співвідношенням голосних і приголосних звуків. Мистецтво орфоєпії вокаліста полягає у вмінні їх правильно відчувати та вимовляти. Вимова голосних у кожній мові має свою специфіку, про яку вокалісти повинні знати, оскільки, виконуючи твір навіть рідною мовою, вони іноді вдаються до спотворення звуків.

Професійний спів різними мовами (українською, німецькою, італійською, англійською, французькою, латинською, іспанською) може бути лише результатом чіткої та планомірної роботи над оволодінням артикуляцією іноземних мов у співі. Проте якість співу, його культура часто бувають незадовільними, на якість співу впливають рівень оволодіння співаком фонетичною базою іноземної мови, вміння виявити в музиці своєрідність національної інтонації та інше.

Окрім знайомства з культурою, особливостями національного темпераменту, характеру, поведінки, студент повинен на практиці оволодіти особливостями артикуляцій у співі іншими мовами, а також деякими фонетич-

ними законами, що зумовлюють типові помилки українських співаків. Так, помилкою у співі англійською мовою буде надмірне «огублення», у співі німецькою – палаталізація (пом'якшення) приголосних, англійською та французькою мовами – оглушення дзвінкх приголосних у кінці слів.

Найменш «вокальною» вважається німецька мова. Цією мовою ніколи не співав Е. Карузо. Він писав, що співати для нього німецькою неможливо, бо «в ній занадто часто зустрічаються приголосні. До того ж жорстка вимова порушує звучання фрази та позбавляє мій голос яскравості. Якщо інші іноземні артисти співають німецькою мовою, то це означає, що в них техніка краща, ніж у мене».

Вокальна мова відчуває значний вплив фонетики мови оригіналу, тобто мови, якою написано твір. Фонетична система кожної мови включає систему фонем, синтаксис, функції якого виявляються в інтонації та структурі, зумовлену загальними законами мови.

Результати дослідження. У процесі аналізу було встановлено, що вокально-мовленнєва культура є ключовим чинником успішної професійної діяльності вчителя музичного мистецтва. Систематизація наукових джерел та педагогічного досвіду показала:

- формування навичок правильного дихання, чіткої дикції та інтонування безпосередньо впливає на якість мовлення і вокалу майбутнього педагога;
- інтеграція занять із техніки мовлення, вокалу та сценічної майстерності забезпечує цілісне формування комунікативної компетентності;
- практика публічних виступів, участь у мистецьких заходах і педагогічних тренінгах сприяє розвитку мовленнєвої виразності, стійкості голосу й емоційної виразності;
- ефективність професійної комунікації з учнями значно підвищується за умов належного розвитку вокально-мовленнєвої культури вчителя.

Отримані результати підтверджують необхідність цілеспрямованого та системного підходу до формування цієї складової в процесі фахової підготовки вчителів музичного мистецтва.

Висновки. Аналіз специфіки формування вокально-мовленнєвої культури майбутніх учителів музичного мистецтва дозволив стверджувати, що вона є невід'ємною складовою високого професійного рівня сучасного вчителя музичного мистецтва, включає сукупність якостей мовленнєвої культури виконавця у процесі його творчої вокальної діяльності, визначає рівень вокально-мовленнєвої майстерності особистості, який базується на естетичних та фізичних можливостях голосового механізму і зумовлює інтонаційну виразність вокального мовлення.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в розробленні сучасної методики формування вокально-мовленнєвої культури майбутніх учителів музичного мистецтва з використанням інноваційних методів і засобів у процесі навчальної аудиторної та позааудиторної самостійної роботи.

Література:

1. Антонюк В. Культура мови у співі та принципи української вокальної орфоєпії. НМАУ. Київ, 2000. С. 80–86.
2. Базиликот Б. Орфоєпія в співі. Львів, 2001. С. 76.
3. Дерев'яно Л. А. Особливості формування вокально-мовленнєвої культури як складової педагогічної майстерності майбутнього вчителя. Київ, 1993. С. 21.
4. Дмитришчєна Д. Формування вокальної культури майбутніх учителів музичного мистецтва в процесі фахової підготовки. Київ, 2020. Вилучено з: <http://journal.org.ua/index.php/ntn/article/view/19>
5. Ткаченко Т.В. Формування вокально-сценічної культури студентів мистецьких факультетів педагогічних ВУЗів: монографія. Харків, 2016. С. 307.
6. Мадисєва Т. М. Співак і мова. ШТРИХ. Харків, 2002. С. 132.
7. Cohen, A. J. (2011). *The Art of Communicating: A Guide to Effective Teaching*. New York: Oxford University Press.
8. Miller, R. (2008). *The structure of singing: System and art in vocal technique*. Chicago: The University of Chicago Press.

References:

1. Antoniuk V. (2000). *Kultura movy u spivi ta pryntsyipy ukrainskoi vokalnoi orfoepii*. [Language culture in singing and principles of Ukrainian vocal orthoepy]. NMAU – UNTAM. Kyiv. pp. 80–86 [in Ukrainian]
2. Bazylykut B. (2001). *Orfoepiia v spivi*. [Orthoepy in singing]. Lviv. p. 76 [in Ukrainian]
3. Derevianko L. A. (1993). *Osoblyvosti formuvannia vokalno-movlennievoi kultury yak skladovoi pedahohichnoi maisternosti maibutnoho vchytelia*. [Features of the formation of vocal and speech culture as a component of the pedagogical skills of a future teacher]. Kyiv. p. 21 [in Ukrainian]
4. Dmitryshchena D. (2020). *Formuvannia vokalnoi kultury maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva v protsesi fakhovoi pidhotovky*. [Forming vocal culture of future music art teachers in the professional training process]. Kyiv. From: <http://journal.org.ua/index.php/ntn/article/view/19> [in Ukrainian]
5. Tkachenko T.V. (2016). *Formuvannia vokalno-stsenichnoi kultury studentiv mystetskykh fakultetiv pedahohichnykh VUZiv: monohrafiia*. [Formation of vocal and stage culture of students of art faculties of pedagogical universities: monograph]. Kharkiv. p. 307 [in Ukrainian]
6. Madysheva T. M. (2002). *Spivak i mova*. [Singer and language]. SHTRIKH – HATCH. Kharkiv. p. 132 [in Ukrainian]
7. Miller, R. (2008). *The structure of singing: System and art in vocal technique*. Chicago: The University of Chicago Press. [in English]
8. Cohen, A. J. (2011). *The Art of Communicating: A Guide to Effective Teaching*. New York: Oxford University Press. [in English]